

ABDÜLKÂDİR-i MERÂĞİ

(عبدالقادر مراغي)

Hâce Kemâleddîn Abdülkâdir

b. Gaybî el-Merâğî

(ö. 838/1435)

**Ünlü Türk müsiği nazariyatçısı,
bestekâr ve icracı.**

Bugün İran sınırları içinde bulunan Güney Azerbaycan'ın Merâğa şehrinde doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Araştırmacılar değişik değerlendirmeler yaparak 1350-1360 yılları arasında çeşitli tarihler verirlerse de henüz bunların hiçbirini itimada değer görünmemektedir. Ancak M. Ali Terbiyet'in kaynak göstermeden verdiği 20 Zilkade 754 (17 Aralık 1353) tarihi başka araştırmacılar tarafından da aynen tekrar edilmektedir (bk. *Dânişmendân-ı Âzerbâyçân*, s. 258). Doğduğu şehre nisbetle Merâğî adıyla tanındı. Kendi ifadesine göre babası, birçok ilimde söz sahibi ve zamanın değerli bir müsiğişinası olan Gıyâseddin (Cemâleddin) Gaybî'dir. Hândmîr, ondan yanlış olarak Safiyyüddin diye bahseder. Diğer ilimlerle birlikte müsiği de bizzat babasından öğrendikten sonra, genç yaşta Merâğa'dan ayrılarak Tebriz'e gitti. Burada müsiği bilgisi ve kabiliyeti ile kısa sürede kendini tanıttı ve Celâyir Hükümdarı Sultan Şeyh Üveys'in (1356-1374) sarayına alındı. Şeyh Üveys'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu Sultan Celâleddin Hüseyin (1374-1382) zamanında da sarayda bulundu ve hükümdardan yakın ilgi gördü. Abdülkâdir ile ilgili bütün kaynaklarda söz konusu edilen ve kendisinin de anlattığı "nevbet-i müretteb" in bestelenmesi ha-

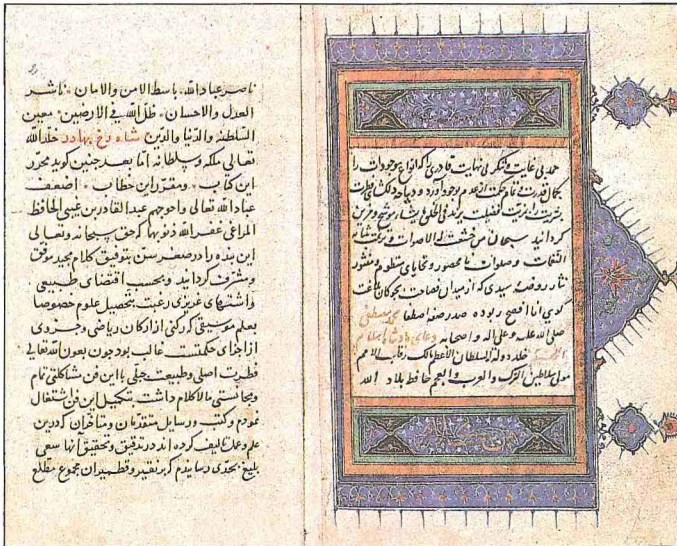
disesi bu hükümdar zamanında olmuştur. 29 Şâban 778'de (11 Ocak 1377) bizzat hükümdarın da bulunduğu, devrin tanınmış âlim, müsiğişinas, saz ve söz icracılarının katıldığı müsiği toplantılarının birinde, beste türlerinin en zor kabul edilen nevbet-i mürettebin bir tanesinin bir ayda bile zor bestelenebileceğinin ileri sürülmesi üzerine, Abdülkâdir günde bir adet nevbet-i müretteb besteleyebileceğini iddia ederek bunda ısrar etti. Bu iddiasını, aynı yılın ramazan ayında her gün birer adet olmak üzere otuz eser besteleyip arefe günü de bunların hepsini birden icra etmekle ispatladı. Bu başarı onun şöhetini arttırmakla kalmamış, kendisine müsikide günümüze kadar devam eden sarsılmaz bir yer temin etmekte de önemli rol oynamıştır (geniş bilgi için bk. *Maķāşidü'l-elhân*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3656, vr. 86^a-87^a). 1380-1381'de Sultan Hüseyin'in arzusu üzerine yirmi dört zamanlı "darb-ı rebî" usulünü tertip etti. Sultan Hüseyin'in vefatından sonra, onun Bağdat'ta bulunan kardeşi Şehzâde Şeyh Ali'ye intisap etti. 1382 yılında Şeyh Ali'nin, kardeşi Ahmed Bahâdîr ile yaptığı savaşı kazandığı gün onun isteği ile kırk dokuz zamanlı bir usul meydana getirerek zaferin hâtırası olmak üzere buna "darb-ı fetih" adını verdi. Aynı yıl Şeyh Ali'nin saltanat mücadelesinde yenilmesinden sonra Celâyir hükümdarı olan Sultan Ahmed Bahâdîr'in (1382-1410) himayesine girdi. Kendi ifadesine göre, meclis ve sohbetlerinde bulunduğu yirmi yıl süresince bu hükümdardan çok büyük yakınlık gördü ve yanında parlak bir müsiği hayatı geçirdi. Bağdat'ta geçen bu günlerde otuz

zamanlı "devr-i şâhî" adlı usulü vücuda getirdi. Bazı eserlerde, Hâce Abdülkâdir'in o yıllarda Osmanlı Hükümdarı Sultan Bayezid Han'ı Bursa'da ziyaret ettiği kaydediliyorsa da sözü edilen kişinin Osmanlı hükümdarı değil, Sultan Şeyh Üveys'in oğullarından Şehzâde Sultan Bayezid olduğu artık bilinmektedir (bk. *Şerh-i Kitâbü'l-Edvâr*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, nr. 3470, vr. 40^b-41^b).

1386'da Timur'un Azerbaycan'ı zaptetmesi üzerine Ahmed Bahâdîr ile beraber Bağdat'a gitti. Bölgedeki siyasî mücadeleler sebebiyle giderek ağırlaşan hayat şartları ve hâmisî Ahmed Bahâdîr'in Mısır'a gitmek zorunda kalması, Merâğî'yi Mâverâünnehir'e geçmek mecburiyetinde bıraktı. 1398'de Timur tarafından verilen bir nişan ile Semerkant'a gönderildi. Timur'un veliahtı Gıyâseddin Muhammed Mirza'nın nedimi oldu. Onun arzusu üzerine 200 zamanlı "devr-i mieteyn" usulünü tertip etti. Bu devrede şehzadelerin saraylarında hürmet gördü ve şehrin ileri gelen kişileri arasında yer aldı; *Câmi 'u'l-elhân*'ı da burada yazdı (1405). Timur'un ölümünden sonra tahta geçen torunu Sultan Halîl'in (1405-1409) himayesine girdi. "Devr-i kumriyye" adlı sekiz zamanlı usulü bu hükümdarın isteği üzerine yaptı.

Sultan Halîl'in iktidar mücadelesinde kardeşi Şâhruh'a yenilmesinden sonra, zamanın ilim ve sanat merkezi haline gelmiş olan başşehir Herat'a geçti. *Maķāşidü'l-elhân*'ı 1418'de burada yazdı. Sultan Şâhruh (1405-1447) ve oğlu Baysungur Mirza'ya *Câmi 'u'l-elhân* ve *Maķāşidü'l-elhân*'dan ithafî nüshalar takdim etti. Herat'ta özellikle Baysungur Mirza'dan yakın ilgi gördü. Fakat onun genç yaşta ölümü (20 Aralık 1433) ile bir müddet hâmisiz kaldı. Daha sonra Şâhruh'a intisap ederek sarayındaki meclislere katıldı. Herat Sarayı'nda geçirdiği günlerde sultanın adaletinin bir ifadesi olarak "devr-i adl" adını verdiği yirmi sekiz zamanlı yeni bir usul tertip etti.

Maķāşidü'l-elhân'ın bir kısım nüshalarının Osmanlı Hükümdarı Sultan II. Murad Han'a (1421-1451) ithaf edilmiş olması, öteden beri bazı araştırmacılar da Abdülkâdir'in Osmanlı ülkesine gittiği kanaatini uyandırmışsa da eserlerinde bu konuya hiç yer verilmemiştir. Ayrıca zamanın gelişen siyasî olayları, iki bölge arasında böyle bir ziyaretin

Abdülkâdir-i
Merâğî'nin
Câmi 'u'l-elhân
adlı eserinin
ilk iki
sayfası
(Nuruosmaniye Ktp.,
nr. 3645, vr. 1^b-2^a)

mümkün olamayacağını gösterdiğinden, başka deliller bulununcaya kadar onun Anadolu'ya geldiğini kabul etmek zordur. Ömrünün son yıllarında, iç ayaklanmalar sebebiyle Şâhrûh'un devamlı sefere çıkmasından dolayı beklediği ilgiyi göremedi. İlerlemiş yaşından doğan hassasiyetin de tesiriyle, hükümdara hitaben bir "arzihal" hazırladı. Ancak bunu sunamadan, Herat'ta çıkan bir veba salgınında, yaklaşık seksen iki yaşında vefat etti ve orada defnedildi.

Merâğî, zamanının bütün makamlarına vukufu, birkaç yeni usul tertip edecek ve bütün formlarda olağan üstü besteler yapabilecek derecede kabiliyeti, pek çok müsiği âleti, özellikle ud çalmaktaki mahareti ile dikkati çekmiş ender sanatkârlardan biri olduğu için nazariyecî, besteci ve icracı olarak haklı bir şöhret kazanmıştır. Bu bakımdan Türk müsiği tarihinin önde gelen birkaç simasından biridir. Ressam, **aklâm-ı sitte***de hattat, aynı zamanda Arapça, Farsça, Türkçe şiirleri olan bir şairdir. Türkçe şiirlerinden on kadari günümüze intikal etmiştir. Ayrıca kıraat ilminde söz sahibi bir hâfiz ve Abdülkâdir-i Güyende diye tanınmış güzel sesli bir hânende idi. Sâz-ı kâsât-ı çî-nî, sâz-ı elvâh, sâz-ı murassa'-ı gâyibî (kânûn-ı mezkûr-ı gâyibî) adlı çalgıları icat etmesi, eski birkaç sazı geliştirerek yeniden müsiği âlemine kazandırması, şöhretini arttıran diğer özellikleri arasında yer almaktadır.

Merâğî'nin pek çok eser bestelediği ve kendinden sonra gelen bestekârlara ışık tuttuğu muhakkaktır. Nitekim yazma güfte mecmualarında, bestesinin Hâce Abdülkâdir'e ait olduğu belirtilen birçok güfteye rastlanmaktadır. Bu bestelerden sadece otuz kadarının notası günümüze ulaşabilmiştir. Ancak, aradan geçen yüzyıllar içinde ağızdan ağıza nakil sırasındaki muhtemel değişimlerden dolayı bu eserlerin bütünüyle ona aidiyeti kesinlik kazanmamıştır. Bestelerinin notalarını ihtiva ettiğini bildirdiği **Kenzül-elhân** adlı eseri yakın zamana kadar bulunamamıştı. Ancak Murat Bardakçı, son araştırmasında Tahran'da (Melik Ktp., nr. 6317/2) aynı isimde bir esere karşılaştığını, fakat yeterince tetkik imkânı verilemediği için muhtevası hakkında fikir sahibi olmadığını ve eserin gerçekten **Kenzül-elhân** olup olmadığı konusunda kanaat edinemediğini bildirmektedir (bk. *Maragalı Abdülkadir*, s. 148-149).

Abdülkâdir-i Merâğî'nin eserlerinde bulunan mahdut bilgiler, çağın kaynaklarında görülen müphem ifadeler, Şerâfeddin Ali Yezdî, Devletşâh-ı Semerkandî, Muînüddin Muhammed İsfizârî, Gıyâseddin Muhammed Hândmîr gibi sonraki müelliflere ait eserlerde rastlanan yetersiz bilgiler, hakkında incelemeler yapmış olan M. Ali Terbiyet, R. Yekta, H. G. Farmer gibi bazı araştırmacıları birtakım tutarsız yakıştırmalar ve yersiz yorumlara sevk etmiştir. Bu yanlışlıkların düzeltilmesiyle onun hayatı ve sanatı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak, yeni kaynakların bulunması ile mümkün olacaktır.

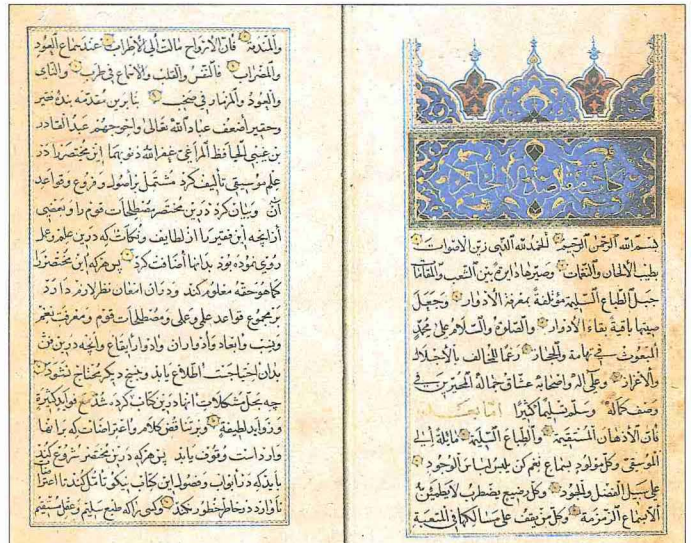
Eserleri. Hepsî müsiği ile ilgili olan eserleri şu şekilde sıralanabilir: 1. **Câmî-u'l-elhân***. Müsiği nazariyatı ile ilgili olarak bir mukaddime, on iki bab ve bir hâtmeden meydana gelen eser 1405'te kaleme alınmıştır. Müellif nüshalarından biri Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 3644). Eser, Takî Bîniş tarafından neşredilmiştir (Tahran 1366 hş./1987). 2. **Maķāşidü'l-elhân***. 1418'de Herat'ta yazılmış olan bu eser de bir mukaddime, on iki bab ve bir hâtmeden meydana gelmiş bir nazariyat kitabıdır. Çeşitli nüshaları vardır. 1434'te istinsah edilen bir nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Revan, nr. 1726) bulunmaktadır. Bu eser de Takî Bîniş tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1344 hş./1966). 3. **Kenzül-elhân**. Ebced notası ile yazılmış, kendi bestelerini de ihtiva eden bir eserdir. Ancak bugüne kadar hiç bir nüshası elde edilememiştir. 4. **Risâle-i Fevâ'id-i 'Aşere**. Her biri ikişer fasıllık "fâide" adını verdiği on

kısımdan müteşekkîl bir nazariyat kitabı olup müellif nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 3651/II). 5. **Şerh-i Kitâbü'l-Edvâr**. Safiyyüddin Abdülmü'min el-Urmevî'nin **Kitâbü'l-Edvâr*** adlı müsiği nazariyatı ile ilgili kitabına yazdığı şerhtir. Müellif nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 3651/II). 6. **Zübtedü'l-edvâr**. İlk defa Rauf Yekta Bey'in bir makalesinde (bk. "Eski Türk Müsikisine Dair Tarihî Tetebbûlar I: Kökler", *MTM*, 1/3, s. 460) atıfından bahsettiği bu eserin, Fethullah-ı Şîrvânî'nin müellif hattından 6 Şevval 845 tarihinde kopya ettiği nüshaya dayalı kıymetli bir yazması, Tahran'da Sipehsâlâr Kütüphanesi'ndedir (nr. 565). Ayrıca, Tahran'daki Melik Kütüphanesi ve Millî Kütüphane'de birer nüshası mevcuttur.

Bu eserlerden ilk ikisi Batı Türkistan'da, diğerleri Azerbaycan'da Celâyirli ülkesinde iken Farsça kaleme alınmıştır. Eserlerin, muhteva bakımından git-tikçe olgunlaşmak üzere, birbirinin aynı olduğu söylenebilir. Nitekim **Câmî-u'l-elhân** ve **Maķāşidü'l-elhân**'ın muhtevaları mukayese edildiğinde bu husus açıkça ortaya çıkmaktadır. Abdülkâdir-i Merâğî'nin **Kitâbü'l-Edvâr** adlı Türkçe bir eserinden de (Leiden University Library, Or. 1175) bahsedilmektedir (bk. *İA*, I, 84).

Merâğî'nin Abdülkâdirzâde diye tanınan, üç oğlundan en küçüğü olan Abdülaziz, yazdığı **Neķāvetü'l-edvâr*** adlı müsiği eserini Fâtih Sultan Mehmed'e ithaf etmiş ve İstanbul'a gelerek saraya alınmıştır. Abdülaziz'in Abdülkâdirzâde Derviş Üdi lakabıyla tanınan oğlu Mahmud da Sultan II. Bayezid zamanında

Abdülkâdir-i
Merâğî'nin
Maķāşidü'l-elhân
adlı eserinin
ilk iki
sayfası
(Nuruosmaniye Ktp.,
nr. 3656, vr. 1^b-2^a)

Osmanlı ülkesinde yaşamış ve müzikli-ye dair *Maşkâşidü'l-edvâr* adlı bir eser yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâdir-i Merâgî, *Cami' u'l-elhân*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3544, vr. 48^b-50^a, 54^b-55^a, 118^a; a.mlf., *Maşkâşidü'l-elhân*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3656, vr. 1^b-2^a, 3^a, 86^a-87^a, 102^b-103^a; a.mlf., *Risâle-i Fevâ'id-i 'Aşere*, Nuruosmaniye Ktp., 3651/II, vr. 91^a-92^b, 96^b-98^b, 105^b, 107^b-108^a; a.mlf., *Şerh-i Kitâbü'l-Edvâr*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III, Ahmed, nr. 3470, vr. 40^b-41^b; Devletşah, *Tezkiretüş-şuarâ* (trc. Necati Lugal), Ankara 1963, I, 348; 1967, II, 12, 94; Zebîhullâh-ı Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, Tahran 1346 hş., IV, 108-109; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, Tahran 1362 hş., III, 578, 582; IV, 13-14; Münecimbaşî, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul 1285, III, 57; Raûf Yektâ, *Esâtîz-i Elhân: II, Hâce Abdülkâdir Merâgî*, İstanbul 1318; Hammer (Atâ Bey), III, s. 27; M. Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbaycân*, Tahran 1314 hş., s. 258-264; Muhammed Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i Mikrôfilmhâ-yı Kitâbhâne-i Merkezî ve Merkez-i Esnâd-ı Dânişgâh-ı Tah-rân*, Tahran 1363 hş., s. 166; Takî Binîş, *Câmi' u'l-elhân*, Tahran 1366 hş.; G. Sarton, *Introduction on Instruments of Music*, *Oriens*, XV, Leiden 1962, s. 242-248; a.mlf., "Abdülkâdir", *IA*, I, 83-85; a.mlf., "Abd al-Kâdir b. Ghaybî", *El'* (İng.), I, 66-67; M. Kemal Özgür, "Hâce Abdülkâdir Marâgî'nin Manzum bir Arzîhâli", *Kemal Çığ'a Armağan*, İstanbul 1984, s. 131-156; Ehad Arpad, "Abdülkadir Merâgî", *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1974, I, 25-26.

NURİ ÖZCAN

ABDÜLKÂDİR b. MUHYİDDİN

(عبدالقادر بن محي الدين)

(bk. ABDÜLKÂDİR el-CEZÂİRİ).

ABDÜLKADİR ŞEYHİ EFENDİ

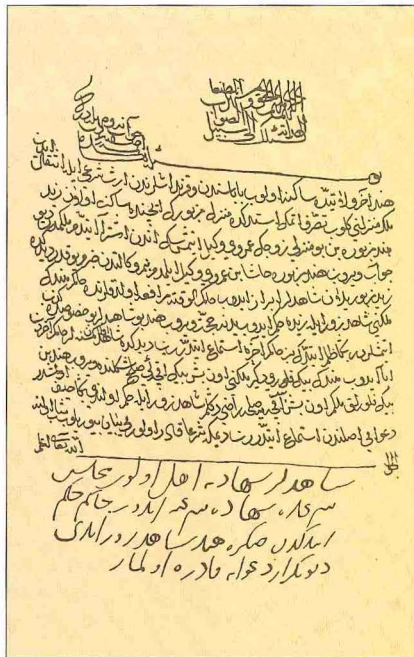
(ö. 1002/1594)

Osmanlı şeyhülislâmı.

920'de (1514) İstanbul'da doğdu. Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin kardeşi olan Şeyh Hacı Efendi'nin oğludur. Bundan dolayı Şeyhî lakabı ile tanınmıştır. İlk tahsilinden sonra Ebüssü-ûd Efendi'ye intisap etti ve ondan ders alarak mülâzım oldu. Öğretim hayatına Gelibolu'daki Sarıca Paşa ve Bursa'daki Yıldırım medreselerinde başladı. Daha sonra 1551-1562 yılları arasında sırasıyla Çorlu'da Ahmed Paşa, İstanbul'da

Haseki, Sahn-ı Seman, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik, ardından Şam, Mısır, Bursa ve İstanbul'da kadılık yaptı. 1570'te Anadolu, 1571'de de Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1573'te bu görevinden ayrıldı. 1583'te kendisine Süleymaniye Dârülhadisî müderrisliği verildi. 8 Mayıs 1587'de Çivizâde Mehmed Efendi'nin ölümü ile boşalan şeyhülislâmlığa getirildi. Şeyhülislâmlığı döneminde, çekilen malî sıkıntı yüzünden akçenin değerinin düşürülmesi ve bu değeri düşük akçenin askere ulufe olarak verilmek istenmesi üzerine çıkan olaylar sırasında, bir grup sipahi Abdülkadir Efendi'ye, verilen bu "mağuşş akçe" ile esnaftan zorla alınan eşya ve yiyeceğin helâl olup olmadığını sormuştu. Abdülkadir Efendi'nin "haramdır" şeklindeki fetvası üzerine gelişen ve tarihe Beylerbeyi Vak'ası adıyla geçen kanlı olaylar sonunda Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Başdefterdar Mahmud Efendi idam edilirken, Vezîriâzam Siyavuş Paşa, bazı vezirler ve devlet erkânı ile birlikte 2 Haziran 1589'da 250 akçe maaş ile o da azledildi. 27 Receb 1002'de (18 Nisan 1594) vefat etti; cenazesi Eyüp'te kendi yaptırdığı mescidin hazinesine defnedildi.

Abdülkadir Şeyhî Efendi'nin bir fetvası
(İlmîyye Salnâmesi, s. 409)

BİBLİYOGRAFYA :

Selânikî, *Târîh*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2259, vr. 104^b, 119^a-120^b, 202^a-203^a; Atâî, *Zeyl-i Şakâik*, İstanbul 1268, s. 327; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 269; *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl*, s. 32-33; *Sicill-i Os-mânî*, III, 345; *İlmîyye Salnâmesi*, s. 404-409 (6 fetva örneği); Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 17; Nezihî Aykut, *Hasan Bey-zâde Târîhi* (doktora tezi, 1980), İÜ Ed. Fak., Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 3277, II, 128-135, 155.

MEHMET İPŞİRLİ

ABDÜLKÂDİR ÜDEH

(عبدالقادر عوده)

(1907-1954)

Mısırlı hukukçu,
Müslüman Kardeşler teşkilâtının
önde gelen liderlerinden.

1930'da Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra savcılık ve hâkimlik yaptı. Daha kuruluş yıllarından itibaren Müslüman Kardeşler (el-İhvâ-nü'l-müslimîn) teşkilâtında yer aldı. Kral Fâruk tahttan indirildikten sonra yeni Mısır anayasasını hazırlamak üzere kurulan komisyonda üyelik yaptı. Komisyon çalışmaları sırasında hürriyetleri savunan ve anayasanın İslâmî esaslara dayandırılmasını isteyen tavırlarıyla dikkati çekti.

General Necib'in hürriyetçi subaylar (ed-dubbâtü'l-ahrâr) tarafından iş başından uzaklaştırılmasına tepki olarak başlayan halk gösterilerinde faal rol oynadı. Müslüman Kardeşler teşkilâtı ile Cemal Abdünnâsır ve taraftarları arasında bir yakınlaşma sağlamaya çalışan Üdeh bu gayesini gerçekleştirmedi ve hükümet teşkilâtı kapatma kararı aldı. Abdünnâsır'ı kararından döndürmek için yaptığı bir görüşmede kullandığı sert üslup ve General Necib'in göreve iadesi için yapılan gösterilerdeki rolü sebebiyle Abdünnâsır'la arası açıldı. Abdünnâsır'ın İngiltere ile imzaladığı antlaşmayı Müslüman Kardeşler adına inceleme görevinin Abdülkâdir Üdeh'e verilmesi üzerine hazırladığı raporda, İngiliz menfaatlerini koruduğu ve İngiliz işgaline zemin hazırladığı gerekçesiyle antlaşmaya karşı çıktı; antlaşmanın Amerikan ve İngiliz menfaatlerini koruma uğrunda bölgeyi harp ve sıkıntılarla içine çekeceğini söyledi. Bu rapor da Abdünnâsır ile Müslüman Kardeşler ve Abdülkâdir Üdeh arasındaki uçurumun büyümesinde etkili olmuştur.

Müslüman Kardeşler teşkilâtındaki çalışmalarına daha çok zaman ayıra-